

Олена Азаркіна,старший викладач кафедри психології та соціальної роботи,
Одеський національний політехнічний університет,
проспект Шевченка, 1, м. Одеса, Україна**ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ І ВЗАЄМОДІЇ З ОТОЧЕННЯМ**

За умов реформування системи національної освіти, піднесення ролі творчої особистості в суспільстві значної актуальності набуває проблема розвитку обдарованих дітей. Побудова національної системи освіти в Україні, її докорінне реформування зумовлені необхідністю відтворення та розвитку інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки й культури на світовий рівень. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема пошуку, розвитку, навчання та виховання обдарованої особистості.

Ключові слова: обдаровані діти, поведінка, навчання, взаємодія.

Вступ

Обдарованість як і раніше залишається загадкою для більшості дітей, вчителів і багатьох батьків. Для широкої громадськості ж найбільш важливими проблемами є не стільки наукові підстави обдарованості, скільки насамперед їх реальні життєві прояви, способи виявлення, розвитку та соціальної реалізації. Турбота про обдарованих дітей сьогодні – це турбота про розвиток науки, культури та соціального життя завтра. Існує думка, що обдаровані діти не мають потреби в допомозі дорослих, в особливій увазі й керівництві. Однак у силу особистісних особливостей такі діти найбільш чутливі до оцінки їхньої діяльності, поведінки та мислення, вони більш сприйнятливі до сенсорних стимулів і краще розуміють відносини і зв'язки. Обдарована дитина схильна до критичного відношення не тільки до себе, але й до навколишнього. Тому педагоги, що працюють з обдарованими дітьми, повинні бути досить терпимі до критики взагалі й особистої зокрема. Талановиті діти часто сприймають невербальні сигнали як прояв неприйняття себе навколишніми. В результаті може здатися, що така дитина відволікається, непосидюча, постійно на все реагує. Для них не існує стандартних вимог (все як в усіх), їм складно бути конформістами, особливо якщо існуючі норми та правила йдуть врозріз з їхніми інтересами та здаються безглуздими. Для обдарованої дитини твердження «так прийнято» не є аргументом. Обдаровані діти досить вимогливі до себе, часто ставлять перед собою нездійсненні в цей момент цілі, що призводить до емоційного розладу та дестабілізації поведінки. Такі діти нерідко з недостатньою терпимістю ставляться до дітей, що стоять на щабель нижче них у плані розвитку здібностей. Вже існують способи виявлення таких дітей, виробляються програми допомоги їм у реалізації своїх здібностей. Однак проблема діагностики й розвитку високо обдарованих і талановитих дітей на всіх етапах їхнього навчання, проблема розуміння дітьми своєї обдарованості й особистої відповідальності за творчу самореалізацію, проблема навчання та всебічного розвитку таких дітей існує.

Питанням обдарованості дітей займалися закордонні та вітчизняні фахівці. Відомі великі дослідження в області психології творчої обдарованості американців Дж. Гілфорда, П. Торренса, Ф. Баррона, К. Тейлора (Буева, 2004; Матюшкин, 2001; Рубинштейн, 1999). На основі ідей психологів Дж. Керрола та Б. Блума їхні послідовники розробили методикку навчання обдарованих дітей. Дж. Рензулі створив одну з найбільш популярних концепцій обдарованості.

Проблеми обдарованості вивчали вітчизняні психологи: А. Матюшкин, Н. Шумакова, Г. Чистякова, А. Савенков та ін. Науковим вивченням категорії «обдарованість» і психологічними передумовами її виникнення та розвитку займаються Г. Гарднер, О. Кульчицька, М. Лейтес, Ц. Ломброзо, В. Моляко, О. Музика, Дж. Рензулі, С. Рубинштейн, Б. Теплов й інші. Сутність, виявлення та розвиток обдарованості з точки зору педагогічного підходу вивчають Ш. Амонашвілі, О. Антонова, О. Барташніков, І. Барташнікова, С. Васильєв, Ю. Гільбух, Н. Кузьміна та інші (Гурова, 2003; Полякова, 2004; Чистякова, 1999; Шумакова, 1999).

Мета дослідження – вивчення особливостей пізнавального, психосоціального й емоційного розвитку обдарованих дітей та особливостей соціальної роботи з ними.

Результати дослідження

Обдарованими називають дітей, які, за оцінкою фахівців, у силу видатних здібностей демонструють високі досягнення в одній або декількох сферах: інтелектуальній, творчій, організаторській, художній, спортивній тощо.

Для обдарованих дітей характерним є випереджаючий розвиток, тобто випередження своїх однолітків за низкою психічних параметрів: допитливість, здатність стежити за декількома процесами одночасно, активно досліджувати навколишнє середовище, сприймати зв'язок між явищами та робити відповідні висновки, створюючи в уяві альтернативні системи, гарна пам'ять і ранній мовленнєвий розвиток, нерідко їм властива зосередженість і велика завзятість у

рішенні поставлених завдань, винахідливість і багата фантазія, почуття гумору.

Разом з тим, обдарованим дітям, як правило, бракує емоційного балансу, вони бувають нетерплячі, рвучкі, гіпердинамічні, часто їм властиві перебільшені страхи й підвищена уразливість. Як відмітні риси обдарованих дітей іноді відзначають підвищений енергетичний рівень (тривалість сну, наприклад, у них менше, ніж в однолітків) або порівняно відносно нерівномірність (гетерохронність) розвитку різних психічних функцій (наприклад, розвиток координації рухів може відставати від розвитку пізнавальних здібностей) тощо.

Серед багатьох психолого-педагогічних проблем творчої обдарованості дитини в якості пріоритетної можна позначити проблему реалізації творчих потенціалів особистості.

Цю проблему обумовлюють три феномени. По-перше, феномен «зняття» обдарованості мірою дорослішання, коли яскраві здатності виявляються лише віковою особливістю й слабшають із віком. По-друге, феномен особистісної деградації, переродження творчої долі (акцентуація, наркоманія, алкоголізм тощо). По-третє, феномен неповної реалізації творчого потенціалу в силу зовнішніх несприятливих обставин (Гурова, 2003).

Ще одна важлива проблема – виявлення обдарованих дітей. По-перше, тому, що в родині на ранніх етапах розвитку такі діти в більшості випадків залишаються, щонайменше, незрозумілими, а нерідко реакція батьків на активні пізнавальні здатності дитини буває негативною. Спрацьовує настанова, характерна для побутової свідомості, – бачити свою дитину такою, як інші. По-друге, активні творчі здатності сполучаються в дітей з підвищеною нервово-психічною збудливістю, що проявляється в непосидючості, порушеннях апетиту, сну, частих головних болях тощо. Несвоєчасна медико-психологічна корекція цих проявів призводить до розвитку неврозів і ряду психосоматичних захворювань. По-третє, обдаровані діти, потрапляючи до шкільних колективів, де більшість їхніх однолітків мають середні здібності, почувають явну або сховану недобррозичливість і недовіру з боку навколишніх. У результаті в обдарованих дітей формується прагнення не вирізнятися, не виглядати «білою вороною», і їхні творчі можливості згодом нівелюються (Бужева, 2004). «Усереднення» обдарованої дитини, зниження загального інтелектуального й творчого потенціалу супроводжується наявністю виражених невротичних явищ (так званий «синдром колишнього вундеркінда»). Відчуття творчої неспроможності, «зацикленість» на минулому і часто хворобливі амбіції є ознаками цього синдрому, що, у свою чергу, є причиною невротичного розвитку особистості.

Узагальнивши особисті проблеми обдарованих дітей, можна скласти такий «список»:

1. Неординарність, гнучкість і швидкість мислення, прекрасно розвинуте мовлення, здібності ор-

ганізатора, висока чутливість, схильність до критичного ставлення до себе й оточуючих – це далеко не повний перелік якостей обдарованих дітей.

3. З одного боку, ці якості допомагають обдарованій дитині досягати високих результатів у сфері її обдарованості, з іншого – слугують джерелом конфліктів.

2. Агресивність обдарованих дітей. Часто обдаровану дитину просто не розуміють ані однолітки, ані педагоги, а іноді й батьки. Це призводить до складних переживань такої дитини, вона або замикається в собі, намагаючись збагнути, чому її не розуміють, або, не бажаючи миритися з роллю вигнання, вдається до різноманітних хитрощів, намагаючись отримати соціальну підтримку. Якщо ж така тактика не приносить бажаних результатів, дитина у відповідь на завданій їй біль прагне відповісти кривди́кам тим же. У цьому випадку вона може використати всі види агресивних реакцій: непрямую, вербальну, фізичну.

3. Неприязнь до школи. Таке ставлення часто з'являється тому, що навчальна програма є нудною, нецікавою для обдарованих дітей. Порушення в поведінці обдарованих дітей можуть з'явитися тому, що навчальний план не відповідає їхнім здібностям.

4. Ігрові інтереси. Обдарованим дітям подобаються складні ігри й нецікаві ті, якими захоплюються їхні однолітки, що мають середні здібності. Унаслідок цього обдарована дитина виявляється в ізоляції, замикається в собі.

5. Конформізм. Обдаровані діти, відхиляючи стандартні вимоги, неохочі до конформізму, особливо, якщо ці стандарти йдуть всупереч їхнім або здаються безглуздими.

6. Занурення у філософські проблеми. Для обдарованих дітей характерним є замислюватися над такими явищами як смерть, погройбічне життя, релігійні вірування й філософські проблеми значно більшою мірою, ніж для середньостатистичної дитини.

7. Невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком. Обдаровані діти часто надають перевагу спілкуванню з дітьми старшого віку. Через це їм часом важко стати лідерами, оскільки вони поступаються останнім у фізичному розвитку.

8. Потяг до досконалості. Для обдарованих дітей характерна внутрішня потреба досконалості. Вони не заспокоюються, не досягнувши вищого рівня.

9. Відчуття незадоволеності. Таке ставлення до самих себе пов'язано з характерним для обдарованих дітей прагненням досягти досконалості в усьому, стати кращими, ніж вони є. Вони дуже критично ставляться до власних досягнень, часто незадоволені ними, звідси – відчуття власної неадекватності й низька самооцінка.

10. Нереалістичні цілі. Обдаровані діти часто ставлять перед собою завищені цілі. Не маючи можливості досягти їх, вони починають переживати. З іншого боку,

прагнення до досконалості й є тією рушійною силою, яка веде до високих результатів.

11. Зверхчуливість. Оскільки обдаровані діти більш сприйнятливі до сенсорних стимулів і краще розуміють відношення та зв'язки, вони схильні до критичного ставлення не лише до себе, але й до оточуючих. Обдарована дитина часто сприймає слова або невербальні сигнали як вияв неприйняття себе оточуючими. У результаті ця дитина вважається такою, що відволікається, гіперактивною, оскільки постійно реагує на різного роду подразники й стимули.

Потреба в увазі дорослих. Через природну допитливість і прагнення до зростання обдаровані діти часто монополізують увагу вчителя, батьків та інших дорослих. Це викликає непорозуміння в стосунках з іншими дітьми, яких дратує постійна потреба такої уваги.

13. Нетерпимість. Обдаровані діти часто з недостатнього толерантністю ставляться до тих дітей, які знаходяться нижче від них за інтелектуальним розвитком. Вони можуть відштовхувати оточуючих зауваженнями, що виражають презирливість або нетерплячість.

Через вищезазначені проблеми обдаровані діти, за рішенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, входять до «групи ризику» поряд із розумово відсталими, малолітніми порушниками, дітьми алкоголіків, їм необхідні особливі умови для виховання; спеціальні індивідуальні навчальні програми; спеціально підготовлені вчителі; спеціальні школи.

Це повинні бути особливі школи, де знають і враховують особливості й проблеми обдарованої дитини. Для такої дитини повинні бути поставлені «понаднормові» завдання, долаючи які, вона буде розвиватися у відповідності зі своїми задатками й здібностями (Мелхорн, 2002).

На жаль, у нашій країні існує відносно небагато навчальних закладів, здатних забезпечити подібний рівень освіти. До того ж усі вони працюють на комерційній основі, що робить неможливим перебування в них більшості дітей із надзвичайними здібностями. Необхідність вирішення проблем діагностики і розвитку обдарованості у звичайній, загальноосвітній школі, з нашої точки зору, очевидна, особливо з огляду на те, що більшість методик не складають якихось складнощів у виконанні.

Здібності є якісною характеристикою кожної особистості. Високий рівень розвитку здібностей слід вважати обдарованістю. Одночасно, обдарованість – це не лише своєрідне поєднання здібностей людини, а ще й специфічне поєднання її особистісних характеристик. У зв'язку зі складністю психологічної структури обдарованості необхідно при її діагностиці визначити не лише рівень розвитку конкретного виду здібностей, а й «віднайти» риси характеру, які сприяють творчим успіхам особистості: її внутрішні настанови, мотиви, стиль поведінки, специфіку спілкування.

При розробці діагностичних процедур необхідно визначити міру спрямованості особистості на навчальну діяльність, готовність до самостійності, вольово-

го напруження, досягнення успіху. Здібна дитина з яскраво вираженою спрямованістю на творчий підхід до улюбленої справи, як правило, виявляє при цьому підвищений розумовий тонус. Труднощі «вимірювання» цього тону полягають у наявних відмінностях між дітьми за показниками їхньої рухової експресії, нервової витримки, темпу та ритму розумової діяльності. Усе це зобов'язує ретельно розробляти програми спостереження за процесом навчальної діяльності, залучати учнів до навчальних і творчих завдань.

Аналіз навчальної та творчої продуктивної діяльності дозволить соціальному педагогу та психологу отримати інформацію про джерела її творчого задуму, терміни виконання, причини переробки задуманого образу, міру задоволення від того, що власноручно зроблено, бажання рекламувати свій успіх. У ході аналізу навчальної та творчої діяльності дітей увага дослідника має акцентуватися на критеріальних ознаках, закладених у схему аналізу (як кількісного, так і якісного). В неї треба закладати ті критеріальні питання, що відбивають сутність поняття («оригінальність»). Мабуть, найбільші труднощі виникають під час визначення «почерку» майстерності, під час оцінювання якого завжди спостерігаються великі розбіжності між експертами.

Обговорення

Проблема діагностики дитячої обдарованості для соціальних педагогів є складною у зв'язку з недостатністю розроблених методик для них. Серед найбільш відомих у міжнародній практиці стандартних інтелектуальних тестів можна відзначити такі:

- Шкала інтелекту Стенфорд-Біне. Розроблена для тестування дітей, починаючи з дворічного віку, спрямована на те, щоб одержати єдиний показник, що характеризує загальний інтелектуальний розвиток індивідуума.
- Векслерівська шкала інтелекту. Вміщує вербальні й невербальні субтести (вербальну шкалу й шкалу дії).
- Інтелектуальний тест Слоссона на основі даних про словниковий запас, вербальних і математичних суджень, пам'яті.
- Кауфматіівська оціночна батарея тестів дає дві глобальні оцінки – розумових процесів і досягнень.
- Шкала дитячих здібностей Маккарті дає узагальнену оцінку (загальний когнітивний індекс) і п'ять субоцінок (для вербальних, перцептивних, вичислювальних і моторних здібностей, а також пам'яті).
- Тести креативності П. Торренса.

Висновки

Діагностика дитячої обдарованості була та залишається однією з найбільш складних психодіагностичних проблем. Її подальша розробка на теоретичному й психометричному рівнях надасть масу нововведень в освітню практику, але на даному етапі розвитку теоретичних уявлень і рівні розробленості психометричних процедур обійтися без складної й відносно тривалої організаційної структури дослідження неможливо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буева Л.П. Человек: деятельность и общение / Л.П. Буева. – М.: Мысль, 2004. – 304 с.
2. Гурова Л.Л. Психологический анализ решения задач / Л.Л. Гурова. – Воронеж, 2003. – 95 с.
3. Матюшкин А.М. Загадки одаренности / А. М. Матюшкин. – М.: Школа-Пресс, 2001. – 431 с.
4. Мелхорн Г., Мелхорн Х.-Г. Гениями не рождаются: Общество и способности человека: Кн. для учителя: Пер. с нем. / Г. Мелхорн, Х.-Г. Мелхорн. – М.: Просвещение, 2002. – 160 с.
5. Полякова Г.С., Сунітко І.М., Токарева Л.Д. Шляхи вивчення творчої дитини / Г.С. Поляко-

ва, І.М. Сунітко, Л.Д. Токарева // Обдарована дитина. – 2004. – №6. – С. 35-51.

6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М., 1999. – 174 с.

7. Чистякова Г. Д. Творческая одаренность в развитии познавательных структур / Г. Д. Чистякова // Вопр. психологии. – 1999. – №6. – с.103.

8. Шумакова Н.Б. Междисциплинарный подход к обучению одаренных детей / Н.Б. Шумакова // Вопр. психологии. – 1999. – №3. – С. 31-47.

REFERENCES

1. Byeva, L.P. (2004). *Chelovek: deyatelnost i obshcheniye [Man: Activity and Communication]*. Moscow: Mysl [in Russian].

2. Gurova, L.L. (2003). *Psikhologicheskiy analiz resheniya zadach [Psychological analysis of problem solving]*. Voronezh [in Russian].

3. Matyushkin, A.M. (2001). *Zagadki odarennosti [Mysteries of talent]*. Moscow: Shkola-Press [in Russian].

4. Melchorn, G (2002). *Geniyami ne rozhdaiutsya: Obshchestvo i sposobnosti cheloveka [Geniuses are not born: Society and human abilities]*. Moscow: Prosveshcheniye [in Russian].

5. Polyakova, H.S, Sunitko, I.M., Tokareva, L.D. (2004). *Shlyakhy vyvchennya tvorchoyi dytyny [Ways to study a creative child]*. [in Ukrainian].

6. Rubinstein, S.L. (1999). *Osnovy obshchey psikhologii [Basics of general psychology]*. Moscow [in Russian].

7. Chistyakova G.D. (1999). *Tvorcheskaya odarennost v razvitii poznatelnykh struktur [Creative talent in the development of cognitive structures]*. *Voprosy psikhologii – Psychology issues*, 6 [in Russian].

8. Shumakova N.B. (1999). *Mezhdistsiplinarnyy podkhod k obucheniyu odarennykh detey [Interdisciplinary approach to the education of gifted children]*. *Voprosy psikhologii – Psychology issues*, 3, 31-47 [in Russian].

Olena Azarkina,

senior lecturer, Department of Psychology and Social Work,
Odesa National Polytechnic University,
1, Shevchenko Avenue, Odesa, Ukraine

GIFTED CHILDREN'S BEHAVIOR FEATURES IN TRAINING AND INTERACTING WITH OTHERS

The restructuring processes that have gained momentum in modern Ukrainian society are unthinkable without activating and realizing the creative potential of its citizens, without creating favorable conditions for the training and education of gifted children. The leading role in the attitude of gifted personality is played by the peculiarities of the child's social environment, the characteristics of life events, leaving their mark in the mind. At first glance, an event that occurred in a childhood may be a first link in the formation of a gifted personality. Therefore, a significant role in the process of timely detection of children's giftedness, its development and the formation of the personality belongs to the parents. After all, a lot depends on how they behave when the child becomes unusual. Understanding such a uniqueness is an integral part of the developmental and educational interaction of parents with gifted children. Analysis of the peculiarities of the mental composition and social behavior of gifted children makes it possible to conclude that their own priorities, inclinations and hobbies are strikingly different from their peers. According to researchers, it raises a number of problems in the way of maintaining the real contact between a gifted child and the environment. Among the problems unusual children are facing in everyday life are as follows: no tendency to conformism (causing disturbance to others, especially adults); deepening into philosophical problems (perceived inadequately); "internal intolerance", discrepancy between physical, intellectual and social development; successes encourage babies and their parents to expect ease in all endeavors; increased irritation with regard to nonverbal signals from people around them (may lead to exaggerated fears). The giftedness phenomenon is often accompanied by vulnerability, which is explained by egocentrism.

Keywords: gifted children, behavior, studying, interaction.

Подано до редакції 16.11.2018